

Katrine Marçal

Je houdt het niet voor mogelijk

Een jonge vrouw rekent af met
(mannelijk) egoïsme in de economie

Uit het Zweeds vertaald door
Maydo van Marwijk Kooy

DE GEUS

Oorspronkelijke titel *Det enda könet*, verschenen bij
Albert Bonniers Förlag
Published by arrangement with Bonnier Rights, Stockholm, Sweden,
through Kontext Agency, Stockholm, Sweden
Oorspronkelijke tekst © Katrine Kielos, 2012
Nederlandse vertaling © Maydo van Marwijk Kooy en De Geus BV,
Breda 2015
Omslagontwerp Suzanne Hertogs, Ontwerphaven
Omslagillustratie © Everett Collection, Shutterstock
ISBN 978 90 445 3563 1
NUR 740

Niets uit deze uitgave mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt
worden door middel van druk, fotokopie of op welke wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van De Geus BV,
Postbus 1878, 4801 BW Breda, Nederland. Telefoon: 076 522 8151.
Internet: www.degeus.nl.

Meer weten over onze boeken en auteurs? Meld u dan aan voor onze
nieuwsbrief via www.degeus.nl of volg ons via social media:

De_Geus

DeGeusBreda

EERSTE HOOFDSTUK

*Waarin we het economisch universum betreden
en ons afvragen wie de moeder was van Adam Smith*

Hoe kom je aan je avondeten? Zo luidt een van de basisvragen van de economie. Die vraag kan simpel lijken, maar is in werkelijkheid uiterst gecompliceerd.

De meesten van ons produceren maar een heel klein deel van wat we iedere dag consumeren. De rest kopen we. Het brood ligt in het schap in de winkel en als we het licht aan-doen, stroomt er elektriciteit door de leidingen. Maar voor twee broden en een kilowatt elektriciteit is het gecoördineerde werk van duizenden mensen over de hele wereld nodig.

De boer die tarwe verbouwt en dat aan de broodfabriek verkoopt. Het bedrijf dat zakken verkoopt waarin het brood wordt verpakt. De broodfabriek die brood verkoopt aan het supermarktbedrijf en de supermarkt die het aan jou verkoopt. Om ervoor te zorgen dat het brood op een gewone dinsdagochtend in het schap ligt, zijn er bovendien mensen nodig die werktuigen verkopen aan de boeren, levensmiddelen naar de winkels brengen, vrachtwagens onderhouden, supermarkten schoonmaken en vakken vullen.

Dat hele proces moet zich ongeveer op het juiste moment voltrekken, in ongeveer de juiste volgorde en vaak genoeg om geen lege plekken in de vakken van de winkel te laten ontstaan. En dat geldt niet alleen voor levensmiddelen, maar ook voor alle boeken, barbiepoppen, bommen, ballonnen en al het andere wat we misschien willen kopen of verkopen. Moderne economieën zijn ingewikkeld.

Dus vragen de economen zich af: wat zorgt ervoor dat ze functioneren?

Economie is weleens beschreven als de wetenschap van het conserveren van liefde. Het basisprincipe luidt: liefde is schaars. Het is moeilijk om van je naaste te houden, laat staan van je op één na naaste. Daarom moeten we zuinig zijn op de liefde, en haar niet onnodig verspillen. Als we onze liefde besteden aan de samenleving, blijft er niets over voor ons privéleven. Liefde is moeilijk te vinden – en nog moeilijker te bewaren. Daarom vonden de economen dat we onze samenleving rond iets anders moesten organiseren.

Bijvoorbeeld egoïsme. Daarvan is er meer dan genoeg.

Adam Smith, de vader van de moderne economie, schreef in 1776 de woorden die onze huidige kijk op de economie hebben bepaald: ‘Wij krijgen ons avondeten van de slager, de brouwer en de bakker. Niet omdat ze ons aardig vinden, maar omdat ruilhandel hun eigenbelang dient.’

Smith meende dat de slager zijn werk doet omdat het tevreden klanten en daarmee geld oplevert. Niet omdat hij aardig is. De bakker bakt niet en de brouwer brouwt niet omdat hij mensen blij wil maken, maar uit economisch belang. Als het brood of het bier goed is, dan komen mensen het kopen. Daarom produceren de bakker en de brouwer hun waren. En niet omdat ze graag willen dat de mensen goed brood of lekker bier krijgen. Dat is niet de reden. De reden is hun eigenbelang.

Eigenbelang, daar kun je van op aan. Eigenbelang is onuitputtelijk.

Liefde daarentegen is schaars. Daarvan is er niet genoeg voor een hele samenleving; die bewaar je in een trommel, voor privégebruik. Anders bederft ze.

‘Wat is honderd meter lang, verplaatst zich met een slakken-gang en leeft alleen maar op kool?’

Antwoord: De rij bij een bakker in de Sovjet-Unie.

Wij willen het niet zoals in de Sovjet-Unie.

Adam Smith vertelde het verhaal waarom de vrije markt de beste manier is om een efficiënte economie tot stand te brengen. Het waren revolutionaire en radicale ideeën over vrijheid en autonomie. Weg met tolheffingen en reguleringen. Als de markt ongehinderd zijn werk mag doen, zal de economie op rolletjes lopen, aangedreven door eigenbelang. Als elk individu zijn eigen belang nastreeft, krijgt het publiek de middelen die het nodig heeft. Dan ligt het brood op de plank, stroomt de elektriciteit door de draden. En krijg jij je avondeten.

De verbindende factor is ons aller eigenbelang. En dat terwijl niemand over het grotere geheel hoeft na te denken. Het is tovenarij. En het is een van de beroemdste verhalen van onze tijd geworden.

Voor die eerste economen was het duidelijk dat de wereld draaide op eigenbelang. ‘Het uitgangspunt van de economie is dat ieder individu handelt uit eigenbelang’, schreven de economen aan het eind van de achttiende eeuw. De moderne economie was gebouwd op ‘de rots van het eigenbelang’ en we moesten allemaal bewonderend knikken.

Economie ging in eerste instantie niet over geld maar over een visie op de mens. Het is het verhaal dat wij worden gedreven door eigenbelang. In iedere situatie. En van alles wat dat inhoudt.

Dat is nog steeds het uitgangspunt van de economische standaardtheorieën. Als we het hebben over ‘economisch denken’ bedoelen we: mensen die doen wat ze doen omdat ze denken er beter van te worden. Het is misschien niet het meest vleierende beeld van de mens, maar wel het meest correcte. En als je iets wilt bereiken, kun je beter uitgaan van

de werkelijkheid. De moraal zegt ons hoe we willen dat de wereld functioneert; economen zeggen ons hoe hij werkelijk functioneert. Dat zeggen zij zelf in elk geval.

En veel meer hoeven we niet te weten. Zo leven we ons leven. En zo functioneert de samenleving. Door een onzichtbare hand. Het is de grote paradox. En zoals we weten, spreekt God altijd in paradoxen.

‘De onzichtbare hand’ is de bekendste uitdrukking uit de economie. Adam Smith heeft het begrip gemunt, maar de economen na hem zijn ermee aan de haal gegaan. De onzichtbare hand beroert alles, stuurt alles, is aanwezig in alles, bepaalt alles – maar je kunt hem niet zien of voelen. Hij grijpt niet in van boven, van buiten, zit nergens aan en verplaatst niets. Hij ontstaat vanzelf binnen en tussen de handelingen en keuzes van individuen. Het is de hand die het systeem vormt, van binnenuit. Die gedachte is voor hedendaagse economen veel centraler geworden dan ze voor Adam Smith was. In *The Wealth of Nations* noemt de vader van de economie het begrip maar één enkele keer. Terwijl het inmiddels vaak gezien wordt als de basis van de moderne economie en haar heel bijzondere universum.

Een eeuw voordat Adam Smith over de onzichtbare hand vertelde, publiceerde de Engelsman Isaac Newton zijn werk *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*.

De astronoom, wiskundige, natuurkundige en alchemist Newton verklaarde hierin de kracht die de maan in zijn baan houdt. Hij berekende de bewegingen van de hemellichamen, de trek van de zwaartekracht die de appel omlaag laat vallen – dezelfde zwaartekracht die de hemellichamen op hun plaats houdt.

Newton gaf ons de moderne wetenschap en een heel nieuwe kijk op het bestaan.

In die tijd werd wiskunde gezien als een goddelijke taal: door de wiskunde maakte God ‘het boek van de natuur’ toegankelijk voor de mens. God gaf ons de wiskunde zodat wij zijn schepping konden begrijpen. De hele wereld was in de ban van Isaacs Newtons ontdekkingen.

Adam Smith en de zich ontwikkelende economische wetenschap misschien nog wel het meest.

De wetten van het zonnestelsel, die daarvóór alleen God had gekend, konden plotseling door middel van de wetenschappelijke methode begrepen worden. Het wereldbeeld veranderde. Van een wereld waarin God zich met de dingen bemoeide, een mening had, strafte, zeeën deed samenvloeien, bergen verzette en dagelijks persoonlijk miljoenen bloemen opende, naar een wereld waarin God afwezig was en het universum een klok was die hij weliswaar had gemaakt en had opgewonden, maar die nu op eigen kracht liep.

De wereld werd een eenheid als een apparaat, een enorm object, een gigantisch bouwwerk waarvan de verschillende delen als raderen in elkaar grepen. Intellectuelen begonnen steeds meer te denken dat de wijze waarop Newton de bewegingen van de planeten had verklaard uiteindelijk alles zou kunnen verklaren. Isaac Newton had de natuurwetten ontdekt – en daarmee Gods werkelijke plan met de wereld.

Eenzelfde benadering kon de natuurwetten van de samenleving blootleggen, dacht Adam Smith – en daarmee Gods werkelijke plan met de samenleving.

Als de natuur geregeerd werd door wetten, dan gold dat ook voor het sociale systeem.

Als er een mechanisme was voor de natuur, moest er ook een mechanisme zijn voor de samenleving.

Als er wetten waren volgens welke hemellichamen zich bewogen, dan moesten er ook wetten zijn waarnaar menselijke lichamen zich gedroegen.

En die moesten wetenschappelijk te formuleren zijn. Als we die wetten konden begrijpen, zouden we de samenleving ernaar kunnen inrichten. Dan zouden we in harmonie met het werkelijke plan kunnen leven. Met het tij meezwemmen, niet ertegenin, en bovendien alles begrijpen. De maatschappij zou een soepel uurwerk kunnen worden, dat tikte op de manier die het beste voor ons was.

Dat was de opgave die Adam Smith en de economische wetenschap zich stelden. En die was niet gering. Hoe bereiken we natuurlijke harmonie?

Men nam aan dat de centrale rol die de zwaartekracht speelde in het zonnestelsel, vergelijkbaar was met het eigenbelang in de maatschappij.

‘Ik kan de bewegingen van de hemellichamen berekenen, maar niet de dwaasheden van de mens,’ had Newton zelf toch gezegd. Maar niemand trok zich er iets van aan. Adam Smith meende dat hij Gods plan voor de wereld had blootgelegd: een systeem van natuurlijke vrijheid gepresenteerd als een natuurlijk spiegelbeeld van Newtons fysica.

Als je iets wilt begrijpen, deel het dan op. Dat was in het kort de wetenschappelijke methode waarvan Newton zich bediende. Deel het geheel op in kleinere deeltjes. Begrijp je ze nog steeds niet – deel dan ook die weer op. En ga zo maar door. Tot je bij het kleinste deeltje komt, dat ondeelbaar is. Het basislegosteentje waaruit al het andere is opgebouwd. Het atoom. Of nog kleiner: elementaire deeltjes. Vervolgens bestudeer je die. En als je die begrijpt, dan begrijp je alles.

Veranderingen van het geheel berusten niet op veranderingen in de atomen, die worden niet beïnvloed door dat waar ze deel van uitmaken. Iedere verschuiving is gewoon een nieuw patroon waarin ze zich hebben georganiseerd. Hun bewegingen worden gestuurd door natuurwetten. En de wereld is even logisch als een klok.

Economen probeerden deze truc te herhalen. Als je de economie wilt begrijpen, deel haar dan op. Deel alle complexe, gecoördineerde processen op die ervoor zorgen dat het spek-lapje op een doodgewone dinsdagochtend bij de slager ligt. Begrijp je het nog steeds niet, ga dan door met opsplitsen. In nog kleinere delen. Economen komen dan uit bij wat ze menen dat het kleinst mogelijke deel is waaruit de economie is opgebouwd. En noemen dat het ‘individu’.

Begrijp je het individu, dan begrijp je alles, dachten ze. Zoals de natuurkunde zich in die tijd bezighield met ondeelbare atomen, zo hield de zich ontwikkelende economische wetenschap zich bezig met zelfstandige individuen. De samenleving is een optelsom van individuen. Als de economie verandert, komt dat niet doordat het individu veranderd is – zijn identiteit staat vast. Maar hij maakt wel keuzes. Iedere verandering is alleen maar een nieuw patroon waarin hij zich voegt, van nieuwe keuzes die hij maakt met betrekking tot anderen. Mensen komen niet bij elkaar, maar interacteren. Als biljartballen. Het bewustzijn van het individu, waarover alleen hijzelf iets kan zeggen, blijft altijd onveranderd.

En toen was er stilte.

Adam Smiths grote verdienste was dat hij vanaf het eerste begin de economie in het natuurkundig wereldbeeld plaatste. Logisch, rationeel en voorspelbaar. Zo dacht men in die tijd over de natuurkunde. Dit was voordat tijd en ruimte samensmolten tot ondeelbare ruimtetijd. Voordat het universum zich bij iedere meting in zo veel delen opdeelde als het aantal denkbare uitkomsten van die meting. Maar economen hebben zich nooit erg veel van de moderne natuurkunde aange-trokken. Ze staren nog steeds naar Newtons sterrenhemel.

‘Had God een keus?’ placht de vader van de moderne natuurkunde, Albert Einstein, zich aan het begin van de twin-

tigste eeuw af te vragen. Bestond er een ander, nog onbekend alternatief voor de wetten van de fysica? Een andere manier om de dingen te doen? Zo dachten de economen van zijn tijd zelden. Zij waren zeker van hun zaak. Economische theorie is 'een verzameling generalisaties waarvan de wezenlijke juistheid en waarde slechts door onwetenden en dwarsliggers in twijfel kan worden getrokken', schreef de Britse econoom Lionel Robbins in 1945. Het punt was dat er geen alternatief was. De markt was een deel van de menselijke natuur. En economen bestudeerden de markt en dus de mens.

Vroeger lieten vorsten raadgevers naar het hof komen, die van alles aflazen aan de ingewanden van dode dieren. Ze bestudeerden vorm en kleur ervan om hun heerser te informeren over de wijze waarop de goden wellicht zouden reageren op een of ander politiek besluit. De Etrusken in het oude Italië verdeelden de buitenste rand van een schapenlever in zestien afzonderlijke delen. Maar sindsdien heeft de wereld zich ontwikkeld. En hebben economen de rol van deze raadgevers overgenomen. Nu proberen zij min of meer juiste voorspellingen te doen over hoe de markt zal reageren op een besluit dat politici willen nemen.

Velen van ons willen wel in een markteconomie leven, maar niet in een marktmaatschappij. Ons is verteld dat het één onlosmakelijk is verbonden met het ander. Fidel Castro zei dat er maar één ding erger is dan uitgebuit worden door het kapitalisme van de multinationals, namelijk níét uitgebuit worden door het kapitalisme van de multinationals. Misschien heeft hij gelijk. 'Er is geen alternatief', zei Margaret Thatcher. Men meende (in elk geval tot aan de financiële crisis van 2008) dat het kapitalisme was geslaagd in iets wat alle wereldreligies niet was gelukt: de mensheid verenigen in één groot genootschap. De wereldmarkt.

De markt kan beslissen wat ijzer en zilver zullen kosten,